

Екзотичність як неодмінна риса власних назв у науково-фантастичному творі

Екзотичність становить найістотнішу ознаку науково-фантастичної онімії. Між тим у нефантастичних художніх текстах ця ознака є неістотною. Автори класифікацій літературної онімії, у тім числі й новіших, названої ознаки взагалі не торкаються чи зачіпають її маргінально, без виділення окремих класифікаційних рубрик. Це стосується зокрема класифікацій, запропонованих польським ономастом Чеславом Косилом, який виділив сім функціональних груп літературної антропонімії і сім же дещо відмінних груп літературної топонімії [11:9 і далі], а також українським ономастом Любомиром Белесем, який назвав чотири функціональних групи літературної антропонімії, втім одну - з п'ятьма підгрупами: разом вийшло вісім рубрик, мало схожих на типологію Косила [2:5-9].

Власне, екзотичність онімії є жанровою інтегральною ознакою, можна сказати - жанровою універсалиєю фантастичних творів. Дійсно, як може митець оповідати про фантастичне, неймовірне, не вдаючися до фантастичних, неймовірних власних назв? Письменники-фантасти на цій ниві ніби змагаються поміж собою у пошуках парадоксальності. Так, К.Саймак змальовує ситуацію, за якої в інопланетянина «взагалі не було імені. У його народу просто не виникло потреби в іменах, оскільки вони виробили іншу ідентифікаційну термінологію, значно виразнішу. Однак ця термінологія і навіть її загальна концепція були настільки складними для людини, що ні зрозуміти, ні тим більше скористатися нею» люди не могли [5:40].

Наголосивши, що будь-яка «ідентифікаційна термінологія» є все ж онімією, становить усе ті ж самі власні імена, як завгодно специфічні, зазначимо, що фантасти не так уже й рідко не наводять цих імен, а відзначають їх екзотичність описово. Пор. у Дж.Венса: «На моїй планеті... мешканців розрізняють за частотою звуків, як ви це називаєте. Так звучить моя... З обох щік при основі голови почувся вереск» [3:379].

Частіше фантасти намагаються передати читачеві й саме звучання екзотичної, незвичної для людського вуха власної назви. Тривале вив-

чення цього питання на досить великому англомовному матеріалі дозволило нам дійти висновків: 1) уся сукупність онімів науково-фантастичного твору може бути розділена на десять груп, відмінних за ступенем екзотичності, за повнотою реалізації авторської словотворчості; 2) кожна з цих десяти груп має свої якісні та кількісні особливості, зумовлені: а/ тематикою, б/ індивідуально-авторськими уподобаннями письменника, в/ закономірностями жанрової належності твору. Розглянемо цю градацію екзотичності (чи ономастичної авторської словотворчості) в науково-фантастичному тексті, спираючися передусім на романи Р.Бредбері «The Martian Chronicles» [10] та «Fahrenheit 451» [9] і романи А.Азімова «The End of Eternity» [7] та «The Gods Themselves» [8]. Названі романи Бредбері написав у 1950 та 1953 рр., Азімов - у 1955 та 1972 рр.

Першу групу фантастичних онімів, найбільшою мірою насичену екзотичністю, складають назви з повною відсутністю аналогів у загальнонаціональній онімічній системі. Письменник умисне робить «не так», цілковито ігноруючи наявні в мові словотвірні моделі та норми звукосполучення, щоб для читача не залишилося ніяких структурних чи фонетичних підказувань. Такими є, наприклад, наймення 14 марсіан у першому романі Р.Бредбері [10]. Письменник буде ці наймення триразовим повторенням одного звука, точніше - одної літери. На Землі таких іменувань немає: для Марса Бредбері, власне, вигадав спеціальну антропомодель - екстравагантну, але ономастично неспроможну, оскільки серед марсіанської антропонімії мала б панувати жажлива омонімія (скільки тих літер?). Деякі з марсіанських антропонімів Бредбері вимовляються відносно легко (голосні та сонорні й щілинні приголосні): Aaa, Iii, Rrr, Vvv, Zzz. Інші вимовити важко (проривні приголосні): Ttt, Bbb або й зовсім неможливо, бо письменник застосовує літери, які не вражають окремо артикульованих звуків чи виражають звукосполучення: Qqq, Www, Xxx. Оніми цієї групи розраховані не на те, щоб читач щось зрозумів чи бодай вимовив (трапляються імена, що включають 50 і більше літер), а щоб він відчув ситуацію неймовірності, зазнав ономастичного шоку. Зрозуміло, що оніми цієї групи вживаються як гострі спеції, - рідко, лише при насутній художній потребі, щоб не зловживати терпінням читача. У більшості фантастичних творів їх немає взагалі, а там, де вони є, вони ніколи не належать до часто вживаних. Так, у зазначеному романі Бредбері вони разом з вигаданою країною на Землі Tuireol становлять лише 4% онімічних слововжитків.

Друга група фантастичних онімів теж не містить якихось структурних чи семантичних асоціацій, але не порушує норм звукосполучуваності мови, якою написаний твір. Отже, тут екзотичності вже трохи менше: абсолютно незрозуміле для читача усе ж не сприймається як фонетично неприйнятне. А.Азімов дозволив собі назвати таким чином лише трьох (серед 12 поименованих) розумних істот, що мешкають не те що на іншій планеті, а навіть в іншому Всесвіті [8]: Delora, Doral, Gamaldan. Жодного оніма першої групи в Азімова, здається, немає в жодному творі. Це вже індивідуально-авторська позиція в ономастичних уподобаннях, що помітно відрізняє Азімова від Бредбері. В останнього за нормами другої групи екзотичності позначаються ті сім марсіан, імена яких не потрапили до першої групи: Ylla K, Paо, Uel, пор. ще топоніми Orri, Iopг [10]. Оніми другої групи у фантастиці подибуються частіше, ніж першої. Однак загалом вони теж належать до рідкісних.

Третю за ступенем екзотичності групу фантастичних онімів складають загалом незрозумілі читачеві власні назви, які однак містять ті чи інші зашифровані, імпліцитні фонетичні підказування. Ім'я одного з головних героїв роману [7], жінки з 111394-го Століття, що знищила забюрократизовану Вічність, - Noÿs Lambent. Ім'я Noÿs в англійському антропоніміконі, здається, відсутнє і в межах англійської мови прямо не дешифрується.

Звернення до інших європейських мов, особливо нім *neu* [noi], підказує читачеві сенс «нова». Прізвище ж збігається з англійським апелятивом *lambent* «сяюча, блискуча», який в антропоніміконі не вживається. Цей апелятив лише одним звуком відрізняється від традиційного англійського прізвища *Lambert*, що сходиться до сенсу «чабан, пастух ягнят» [4:269].

До того ж наймення *Noÿs Lambent* є милозвучним, вдало побудованим з фонетичного погляду. Виходить, що єдина жінка в романі, «нова сяюча» або «новий провідник ягнят (нерозумних)», перемогла могутню інституцію, яка стала на перешкоді прогресові. Ця група онімів у фантастиці теж належить до досить рідкісних.

Ці перші три групи фантастичних онімів, в яких ознака екзотичності проявляється найдужче, можна в цілому визначити як нерекурентні екзотичні власні назви. Вони запроваджуються саме для екзотичності, сенс їх не вловлюється чи вловлюється дуже непевно. Тому, будучи найяскравішою онімічною ознакою творів науково-фантастичного жан-

ру, вони водночас є малоінформативними і через те вимагають якоїсь семантизації, певних авторських коментарів. Протириччя екзотизму й семантизації, неінформативності й інформативності видається нам головною ономастичною антиномією науково-фантастичного тексту [1:94-96]. Те чи інше подолання цієї антиномії в межах самого оніма (а не у супровідному тексті) утворює наступні три групи фантастичних власних назв, які можна визначити як рекурентні (тобто такі, що піддаються певним семантичним інтерпретаціям) екзотичні.

Четверту за чергою групу становлять екзотичні оніми із вбудованою в них внутрішньою формою. Письменник не обмежується натяками, а виходить на пряму семантичну розшифровку власної назви, водночас зберігаючи її екзотичну форму. Онімів цієї групи зовсім немає в Бредбері, але їх залюбки вживає Азімов. В романі [8] таким способом іменуються дев'ять мешканців Паравесвіту, і вжиток цих неземних антропонімів складає найпотужніший сектор онімічного простору твору: 36,6% від усього онімічного слововжитку. Зокрема так позначається центральна в оповіді про паралоудей тріада Odeen, Dua, Tritt. В цих найменнях неважко побачити простий рахунок «один, два, три». Але заради екзотичності письменник не звертається до англійських числівників, беручи числові позначення з трьох різних мов: російської (чи української) - **один**, із записом наголошеного и на англійський лад ее; латинської - duo два, із заміною фіналі, що відповідає жіночій сутності персонажа; грецької - τρίτος «третій», з фінальною структурною модифікацією.

До п'ятої групи належать оніми, які зберігають свою екзотичність і водночас семантично розкриваються засобами мови, якою написаний текст. Серед чотирьох обстежених творів ця онімічна група наявна тільки в романі [10]: Xi-City. До складу назви входить марсіанське звучання оніма та його англійське тлумачення.

Шосту групу складають оніми, цілковито побудовані з узуальних мовних компонентів, ужитих, однак, у зовсім іншій, нормативно не притаманній їм функції, що надає їм екзотичного забарвлення. Лише оніми цього шостого рівня екзотичності (як й усіх дальших рівнів) наявні в усіх обстежених творах. В романі [9] це 19 великих учених та письменників різних епох і народів (тобто історичних осіб), що сидять в лісі у XXV ст. навколо вогнища, втілені в зовсім інших людях, людях- книгах: Like to read Marcus Aurelius? Mr. Simmons is Marcus. Це не антономасія чи якийсь інший троп. Це ототожнення: містер Сіммонс є

Марком Аврелієм. В романі Азімова «Кінець вічності» цей спосіб одержання онімічної екзотичності демонструється іменем одного з Вічних, стосовним 2456-го Століття: *Neron Feguque*. Це поєднання наймення римського імператора-тирана I ст. та скиненого єгипетського короля XX ст. відчуває, звісно, читач-сучасник, але персонажі твору - практично ні. Антропонім ілюструє думку, що все минає.

Цією групою рекурентних екзотичних онімів екзотичність науково-фантастичної онімії як така вичерпується. Наступні три групи можуть бути визначені як okazіональні, але як екзотичні - ні. В обстежених романах оніми розглянутих 6 груп складають від 4,8% до 59,6% від усіх слововжитків власних назв. Такою є міра екзотичності онімії фантастичних творів.

До сьомої групи онімів за ступенем їх незвичності відносимо такі власні назви, що побудовані з узуальних компонентів, ужитих у своєму прямому узуальному значенні, але в незвичному поєднанні, що й робить їх досить яскравими okazіоналізмами. Як інакше читач сприйматиме назви *the Martian Academy*, *the Mechanical Hound* (Бредбері), *the 13th Reality of the 222nd Century*, *Luna City* (Азімов)? Оніми цієї групи панують в романі Азімова [7] - 44,9% від усіх онімічних слововжитків.

Восьму групу онімів за ступенем їх незвичності (про екзотичність тут, звісно, говорити вже не доводиться) становлять назви, узуальні і за складом компонентів та їх значень, і за самим їх поєднанням, однак реально в мові відсутні. Для мовної свідомості вони цілком прийнятні - ефекту несподіваності тут немає. Йдеться про «нормальне» наймення речей, яких у житті немає або які нині не є актуальними. Тут маємо справу з okazіоналізмами, що наближаються до потенційних слів (або словосполучень). *Pop. 150000th Century* в Азімова, *Electric Village, New Chicago* і навіть *New New York* (на Марсі) у Бредбері.

Дев'ята група складається з реальних онімів (чи утворень шляхом онімізації апелювативів, також шляхом трансонімізації з інших онімів) в їх нормальному, узуальному функціонуванні, але - за відсутності реальних денотатів. Сюди належать, між іншим, уся «звичайна», тобто позбавлена прямих чи шифрованих характеристик, онімія будь-якого нефантастичного твору. Не випадково літературні оніми іноді позначають терміном фіктонім [6:30]. Між антропонімами **Пушкін** та **Онегін** різниця у тім, що перший належить історичній особі, а другий фізичного денотата не має: цей денотат створений уявою Пушкіна. І вже неістотно,

сам Пушкін вигадав (точніше: утворив за діючою в мові моделлю) прізвище Онегін чи побачив його на вивісці. Антропонім **Онегін** за нашим групуванням увіходить до дев'ятої групи, а **Пушкін** - до десятої.

За кількістю слововжитків онімія саме 9-ої групи панує в обох аналізованих романах Р.Бредбері: [10] - 54,6%, [9] - 78,8%. За своїми онімічними уподобаннями Бредбері менш фантастичний, аніж Азімов, хоч тільки в нього ми знайшли оніми першої, найвищої групи екзотичності.

Прізвища всіх капітанів перших чотирьох експедицій на Марс - York, Williams, Black, Wilder - є цілком звичними, усі вони є в частотному спискові американських прізвищ Е.Сміта [12]. Р.Бредбері їх обмірковував, обирав серед інших, певним чином допасовуючи до характерів (що виявила наша експериментальна фоносеміотична перевірка). У цьому й полягає специфіка онімів дев'ятої групи.

Десяту, останню, групу складають реальні оніми з реальними, існуючими (тепер чи колись) денотатами. Пор. імена вчених в Азімова: Einstein (ім'я творця теорії відносності, мабуть, найчастіше серед усіх історичних осіб уживається фантастами), Faraday, Oppenheimer. Якщо від сьомої групи онімів наукової фантастики у пропонуваній нами класифікації зникає як така екзотичність, то в цій останній, десятій групі зникає також оказіональність. Замість оказіональної підсистеми науково-фантастичного ономастикону до роботи залучається його узуальна підсистема, елементи якої тою чи іншою мірою проникають і до трьох попередніх груп.

Жанрова специфіка виявляється й у цій останній онімічній групі, як вона діє і в усіх попередніх. Крім сприйняття читача існує й сприйняття персонажа. І звичні, узуальні для нас оніми якомусь інопланетянину (чи інотемпорянині) можуть видаватися дикою екзотикою. І один з керівників Вічності, народжений у 30 000 Столітті Twissell робить характерну онімічну помилку: the United States of Amellica, а на виправлення презирливо кидає: America then [7:133]. Фантастика завжди залишається фантастикою.

1. Андреекко Е.Ю. Главная ономастическая антинимия научно-фантастических произведений//Шоста респ. ономаст. конф. Тези доп. і пов.-Одеса,1990.- Т. 1.- Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика.

2. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX-XX ст.-Ужгород,1995.

3. Вене Дж. Гнусный Макини//Ночь, которая умирает:Сб.науч.-фантаст. произведений.-М., 1988.
4. Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий.-М.,1986.
5. Саймак К. Пересадочная станция//Американская фантастическая проза: Библиотека фантастики: В 24 т.-М.,1990.-Т.18 (2).
6. Теория и методика ономастических исследований.-М.,1986.
7. Asimov I. The End of Etemity.-N.Y.,1955.
8. Asimov I. The Gods Themselves.-N.Y.,1972.
9. Bradbury R. Fahrenheit 451.-М.Д983.
10. Bradbury R. The Martian Chronicles.-N.Y.,1962.
11. Kosyl Cz. Nazwy własne w prozie Jaroslawa Iwaszkiewicza.-Lublin,1992.
12. Smith E.C. New Dictionary of American Family Names.-N.Y.,1973.

М.Р. Мельник

Полтавське антропонімичне коло в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»

Маруся Чурай, заголовний образ роману, - дівчина з легенди. Про неї написано, за підрахунками Г.Нудьги, близько 25 драматичних творів, існують прозові тексти, поеми й наукові розвідки. Популярність цього образу Г.Нудьга пов'язує з надзвичайною поширеністю пісні «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», авторство якої приписують саме Марії Чурай, і висновує, що це літературна мистифікація О.Шаховського, нині активно підтримувана Л.Кауфманом, що «Маруся Чурай - літературний образ, як Наталка Полтавка, Тарас Бульба» [9:138]. Існує й протилежний погляд, що Маруся Чурай - то реальна, історична особа, лише документами не підтверджена. Він особливо виразно відбився у книзі «Дівчина з легенди Маруся Чурай», упорядкованій Л.Кауфманом [7].

Так чи інакше Ліна Костенко мала для свого твору вже готове, усталене традицією ім'я та його форму (Маруся) і до нього нібито прізвище Чурай. Кажемо «нібито» тому, що можливість патроніма Маруся Чураївна засвідчує ще певну рухливість цього антропоніма, який тільки ставав у XVII ст. прізвищем. Імення **Чурай** іноді виводять з лексеми **чура**, що разом з більш поширеним дзвінким варіантом **джура** означало *козацький зброносець-слуга*. Але воно, найімовірніше, є наслідком народ-